

ZINANIN HUKUK-İÇİ VE HUKUK-DIŞI SOYKÜTÜĞÜ

IN IURE AND EXTRA LEGEM GENEALOGY OF ADULTERY

Rabia SAĞLAM* **Makale Bilgi**Gönderilme: 06/05/2020
Kabul: 03/06/2020**Anahtar Kelimeler***Zina,
Ataerki,
Hukuki Şiddet,
Zina Yargısı,
Türkiye Aile
Mahkemeleri,
Yargıtay.***Article Info**Received: 06/05/2020
Accepted: 03/06/2020**Keywords***Adultery,
Patriarchy,
Legal Violence,
Jurisdiction
of Adultery,
Turkish Family Courts,
Supreme Court.***Özet**

“Gayrı meşru cinsel ilişki” anlamına gelen zina, ataerki sembolik düzende düzenleyici bir normdur. Makalede ataerki sembolik düzen kavramını Butler’ın düşüncelerine atıfla tartışacağım. Butler, enest yasasına dayanan Lévi-Strauss’un ve Lacan’ın yapısalcı söyleminin toplumsal/sembolik normların evrensel ve ideal biçimi olarak formüle edildiğini belirtir. Bu evrensel yapıdaki ortak nokta, eşit ve özerk kadın özneye yer olmamasıdır. Diğer ifadeyle, kadın özne ataerki sembolik düzende ikincil konumdadır. Ataerki sembolik düzen normlarının ve zinanın toplumsal/sembolik anlamının hukuki norm ve yorumları şiddet edimleriyle içerden ve dışarıdan etkilediğini açıklayacağım. Cover’ın “hukuki şiddet”, Fricker’in “epistemik adaletsizlik” kavramlarını analiz ederek, common-law’da zina tarihine kısaca değinerek zinaya ilişkin hukuki norm ve yorumları eleştirel bir şekilde ele alacağım. Zina normu Türkiye’de özel boşanma nedeni olarak Medeni Kanunda düzenlenmiştir. Dolayısıyla hukuki şiddetin Türkiye’deki zina yargısıyla nasıl etkileşim içinde olduğunu ayrıntılı bir şekilde tartışmak gerekir. Türkiye Aile Mahkemelerinin ve Yargıtayın zinaya ilişkin kararlarını inceleyerek, kusur-temelli boşanma sürecinde yargısal kararların nasıl yorumlandığını ve kadın özneler hukuki şiddetin nasıl icra edildiğini göstermeye çalışacağım. Yargıtayın yerleşik içtihadına göre, boşanma davalarında tazminatın ve evlilikle ilgili kazanım miktarının belirlenmesi açısından kadın eşin zinası kocanın aile-içi şiddetinden daha ağır kusur kabul edilmektedir.

Abstract

Adultery, which means “illegitimate sexual intercourse”, is a regulative gender norm in the patriarchal symbolic order. In this article, I will discuss the concept of patriarchal symbolic order through a reference to Butler’s thesis. Butler argues that Lévi-Strauss’ and Lacan’s structuralist discourse, bases on the incest law, are formulated as a universal and ideal form of social/symbolic norms. The common point of this universal structure is that there is no room for an equal and autonomous female subject. In other words, the female subject has a subsidiary position in the patriarchal symbolic order. I will explain that the patriarchal symbolic order norms and the social/symbolic meaning of adultery internally and externally affect the legal norms and interpretations through acts of violence. I will critically debate on legal norms and interpretations of adultery by analyzing Cover’s concepts of “legal violence” and Fricker’s “epistemic injustice” by briefly mentioning the history of adultery in common-law. In Turkey, adultery is regulated as a specific reason for divorce in the Civil Code. Thus, it is necessary to argue on the ways of interaction between the legal violence and the jurisprudence on adultery in Turkey. I will try to put forward the ways of interpretation of judicial decisions in the fault-based divorce process and subjection of women to legal violence by examining Turkish Family Court’s and Supreme Court’s precedents on adultery. While determining the amount of the compensation and the share of intra-marital acquisitions in divorce cases, the Supreme Court firmly considers adultery of the wife as a gross fault, even more than domestic violence of the husband.

“Bu günahın çok geniş bir ailesi var, aynı zamanda güçlü müttefikleri ve ilişkileri var; hem bunu kökünden kesip atmak da imkânsız aziz peder” (Shakespeare, Kısasa Kısas, s.70).

 Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi ABD. Zina ile ilgili mahkeme kararlarını tarayarak işimi kolaylaştıran yüksek lisans öğrencim Ayşe Nur Kaya’ya teşekkür ederim.

I. GİRİŞ

Bu makale, zinanın¹ hukuk-ıçi ve hukuk-dışı soykütüğünü irdeleyerek kadının hukuk önünde özerk bir özne statüsünde tanınmadığını göstermeyi amaçlamaktadır. Makalenin iddiası, ataerki sembolik düzen normlarının (hukuk-dışı soykütük), zinaya ilişkin yasalara ve yorumlara (hukuk-ıçi soykütük) yansiyarak hukuki şiddeti kurumsallaştırdığıdır. Makalede, hukuk-dışı soykütüğü açıklamak için -yapısalcı antropoloji ve dilbiliminin enest yasağını temel alan anlatısı-, Judith Butler'ın post-yapısalcı argümanlarına başvurulacaktır. Kadının, toplumsal cinsiyet düzenlemelerinde ve Lévi-Strauss'un "kültürel" (babasoyuna dayanan akrabalık ilişkileri), Lacan'ın "sembolik" (fallusmerkezli eril özneyi merkeze alan) örgütlenme modelinde "tabi" ya da "ikincil" konumlandırılışını 'ataerki sembolik düzen' kavramıyla açıklıyorum. Makalenin iddiasının izinin sürülebilmesi açısından ataerki sembolik düzen kavramını biraz daha açalım.

Ataerki, antropolojik ve sosyolojik açıdan, babasoyluluk, kadının koca evine gelin gitmesi, mirasın erkek üzerinden intikali, erkek otoritesi gibi toplumsal kurumlar ve adetlerle ilgili bir kavramdır.² Buna göre ataerki sembolik düzeni, kültürel farklılıklara rağmen eskil ve modern toplumlarda, iktidar, dil, ahlaki ve bilimsel otorite, iş bölümü, siyasal egemenlik ve mülk üzerindeki sahiplik, kontrol ve denetimin toplumsal cinsiyet normlarına ya da ritüellerine göre kurulması, yorumlanması, kurumsallaşması şeklinde tanımlıyorum. Kate Millett *Cinsel Politika* kitabında, Weber'in ataerki kavramından yola çıkarak, kadının erkek karşısındaki eşitsiz toplumsal rolünü ataerki ilişkiler üzerinden açıklar. Millett'e göre ataerki düzen, erkeğin egemen olduğu ailede başlayıp toplumsal düzene yayılan, erkek iktidarının aile-merkezli kuramıdır.³ Ataerki ilişkiler kadın üzerindeki tahakkümün farklı toplumlarda çeşitli biçimlerde sürmesinin nedenidir.⁴ Ataerki düzen, eril tahakkümü toplumsal alanda olağanlaştırırken sembolik anlamıyla da normalleştirir. Bourdieu'nun deyişiyile, "toplumsal düzen, amacı, üzerine temellendiği eril tahakkümü tasdik etmek olan devasa bir sembolik makine gibi işler."⁵

Toplumsal düzende eril tahakkümün sembolik işleyişi, kadının özerk özneliğini tanımayan çeşitli toplumsal cinsiyet normlarının dolaşıma sokulmasına bağlıdır. Butler'ın "toplumsal cinsiyetin edimsel yorumu", ataerki sembolik düzende kadının özerk özneliğinin tesis edilmesi açısından yol gösterici bir argümandır. Butler'a göre, kadının kurucu ve üretici bir özne olmasının imkânı, tam da kadınlığı inşa eden toplumsal/sembolik düzenin kendisinde bulunabilir.⁶ Butler, toplumsal cinsiyetin edimsel yorumunun –kadının kurucu ve üretici bir özne olmasının- anlamını ve yöntemini açıklar: "Gösterenin tarihselliğinin yeniden işlenmesi."⁷ O halde kadın gösterenini zina yasaları ve yorumları ile ilişkilendirmek, farklı toplumsal/hukuki normları 'aynılık' sahasında toplayarak yeniden işlemek anlamına gelir. Böylelikle makalenin eleştirel duruşu da ayırt edilebilir: Kadının özerk özneliğine, hukuk normunda ve yorumunda yer açmak. Kadın göstereninin tarihsel sürekliliğini göstermek için farklı toplumsal cinsiyet normlarından –toplumsal/hukuki normlar- örnekler verelim.

Antik Yunanda, nüfus kontrolü, mirasın bölünmesini engelleme ya da geçim sıkıntısı gibi gerekçelerle ailelerin yeni doğmuş çocuklarını öldürmeleri ya da terk etmeleri yaygın bir 'toplumsal norm'dur. Ailelerin, öldürmeyi ya da terk etmeyi uygun gördükleri çocuklar ise kız

¹ Zina, Arapça *zın* kökünden türetilmiş "gayri meşru cinsel ilişki" anlamına gelir. İbranice, Aramice/Süryanice dillerinde aynı anlamda kullanılan kavramın soykütüğü, tek/çok tanrılı dinlerin ve dillerin boy gösterdiği belirli bir coğrafyaya aittir. İbranice *zana*; zina etmek, Aramice/Süryanice; *zanita* fahişe anlamına gelir. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zina> (Erişim: 20.04.2020).

² EMBER, Carol R./EMBER, Melvin: *Encyclopedia of Sex and Gender*, Springer, 2014, s.xxix.

³ Ataerki kavramının ve feminist kuramların kısa bir özeti için; GÜNEŞ, Fatime: "Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27/2, 2017. Ataerki kavramını Weber, geleneksel egemenlik biçimini tanımlamak için kullanır. Weber'e göre ataerki otorite belirli bir tarihsel döneme özgü, akrabalık ilişkilerine dayalı ekonomik bir örgütlenmedir. YAMAN, Melde: "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası, 'Eski' Ataerki'den Ataerki Kapitalizme", *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 2012, s.15.

⁴ MACKINNON, Catharine A.: "Foreword", içinde *Sexual Politics*, Kate Millett, Columbia University Press, New York, 2016, s.xi.

⁵ BOURDIEU, Pierre: *Eril Tahakküm*, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2018, s.22.

⁶ BUTLER, Judith: "Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri", çev. Begüm Kovulmaz, *Cogito*, (Feminizm), Sayı: 58, Bahar 2009, s.73 vd.; BUTLER, Judith: "Olumsal Temeller: Feminizm ve Postmodernizm Sorusu", içinde *Çatışan Feminizmler, Felsefi Fikir Alışverişi*, çev. Feride Evren Sezer, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, ss.44-67.

⁷ BUTLER, Judith: "Dikkatli Bir Okuma İçin", içinde *Çatışan Feminizmler, Felsefi Fikir Alışverişi*, çev. Feride Evren Sezer, Metis Yayınları, İstanbul, 2008, s.148.

çocuklarıdır: M.Ö. birinci yüzyıldaki bir papirüste Mısırlı Hilaron, İskenderiye'den, Oxyrhynchus'daki eşi Alis'e, çocuğu oğlan olursa yetiştirmesini kız olursa terk etmesini yazar.⁸ Benzer bir 'toplumsal norm' Arap topluluklarında devam eder. M.S. yedinci ya da sekinci yüzyılda kitaplaştırılan kutsal metinde, Arap kabilelerinin İslam öncesi adetlerinden biri kınanarak teşhis edilir: "O diri diri toprağa gömülen kıza sorulduğu zaman, hangi suçtan dolayı öldürüldüğü."⁹ Nihayet aynı norm Hindu geleneğine ve yasalarına sirayet eder. Sati geleneği – kadının ölü kocasının yakıldığı yerde kendini kurban etmesi- Hinduizm metinlerine dayalı dini bir ritüel olmasına rağmen, sadece kadınların ölen eşlerinin ardından kendilerini yaktıkları toplumsal/sembolik bir norma dönüşür. Zira sati pratiği, dini bir ritüel kimliğini çoktan kaybetmiş, mülkiyet üzerinde erkek kontrolünü sürdürmenin 'gerekçesi' haline getirilmiştir.¹⁰ Aynı toplumsal normlar farklı bir içerikte Osmanlı mahkeme/kadı içtihatlarına da yansır. Onsekizinci yüzyılda evli kadınların, mahkemelere müracat ederek haklarını aradıkları temel hukuki olay kocalarının evlenme ile kendilerine ödemek zorunda olduğu mehr'in (*mehr-i mü'eccel*), ödenmemesidir.¹¹

Tüm bu zamansal-topolojik geçişlerdeki amacım, ataerkil sembolik düzende düzenleyici bir "toplumsal cinsiyet normu" olduğunu iddia ettiğim "gayrı meşru cinsel ilişkinin" (zina normunun), kadını "tabi" veya "ikincil" bir özne statüsünde konumlandığı, hukuk yasalarının da ataerkil sembolik düzen normlarının gölgesinde şekillendiğini ve yorumlandığını göstermektir.¹² Örneklerde görüldüğü üzere, kadının ataerkil sembolik düzende toplumsal cinsiyetli mevcudiyeti, geleneksel toplumlardan modern toplumlara farklı içeriklerde, fakat aynı düzlemde devam eder. Modern hukuk düzeninde kadının "tabi" veya "ikincil" konumlandırılışını, zinaya ilişkin yasaları ve yorumları tema ederek göstermeye çalışacağım.¹³ Kadının özerk özneliğinin tanınması, hukukun zina yargısında şiddet üreten "ideolojik" yapısının deşifre edilmesini gerektirir. Buna göre makalenin yazarının amacı, kusura dayalı bir boşanma sebebi olarak kadın zinasının erkek özne karşısında eşitsiz kodlandığı ve adaletsiz yorumlandığı gerçeğini betimleyerek, yaygın *prima facia* yanılığın –hukuk önünde herkes eşittir- *primary component* -hukuk ideolojiktir- şeklinde düzeltmektir.

Makalenin ilk bölümünde ensest yaşağı temelinde kurgulanan ataerkil sembolik düzen, kadının bu düzendeki ikincil konumlandırılışının hukuki şiddetle ilişkisi ve zina normunun common-law geleneğindeki tarihsel gelişimi ele alınacaktır. Kadının boşanmanın kusurlu tarafı ilan edildiği modern mahkeme salonlarında, kanun önünde eşitlik, şüpheden sanık yararlanır, suçsuzluk karinesi, sağduyu, hayatın olağan akışı, hak sahibi birey, fiil ehliyetine sahip kişi, özgür ve özerk özne gibi hukuki kavram, ilke ve normlar askıya alınır. Makalenin ikinci bölümü, hukukun ataerkil sembolik düzenin koruyucu ve kollayıcı muhafız rolünü, Aile Mahkemesi ve Yargıtayın zinaya dayalı boşanma davası kararlarını inceleyerek somutlaştıracaktır. Özellikle Yargıtay kararları, zinanın toplumsal/sembolik anlamının hukuk normuna ve yorumuna nasıl yansıtıldığını göstermesi açısından önemlidir. Yargıtayın zina ile ilgili kararları ataerkil sembolik düzenin hukuki şiddet biçiminde kurumsallaştığı savını öne alarak ayrıntılı bir şekilde analiz edilecektir.

II. HUKUK-DIŞI SOYKÜTÜK: ZINANIN TOPLUMSAL/SEMBOLİK ANLAMI

Butler, yapısalci antropoloji ve dilbilimin ensest yasa nosyonunu merkeze alan anlatısında toplumsal cinsiyetli kadının ikincil konumunun değişmez bir "idea" veya "bilinçdışı" bir sembol

⁸ CROIX, Geoffrey Ernest Maurice De Ste.: Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Yayınları, İstanbul, 2016, s.140.

⁹ Kuran-ı Kerim, Tekvir Süresi, 81/8-9.

¹⁰ SPİVAK, Gayatri Chakravorty: Madun Konuşabilir mi?, çev. Dilek Hattatoğlu-Gökçen Ertuğrul-Emre Koyuncu, Dipnot Yayınları, Ankara, 1999, ss.85-89.

¹¹ TUĞ, Başak: "Ottoman Women As Legal And Marital Subjects", içinde The Ottoman World, Christine Woodhead (ed.), Routledge Press, London, New York, 2012, s.363.

¹² Türkçe hukuk literatüründe yargı kararlarını tema ederek kadının ikincil konumlandırılışını eleştirel-yorum bilgisiyle tartışan öncü akademik metinler için bkz.: KİA, Rukiye Akkaya: "Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olmama Hali", EÜHFD, XIII(1-2), 2009; DEMİR, Esra: "N.Ç. Davası: Tecavüze Razi Olmak ve Kadınların Ahlakı", içinde Mehmet Akad'a Armağan, Bihterin Dinçkol (ed.), Der Yayınları, İstanbul, 2012; Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Gülriz Uygur ve Nadire Özdemir (ed.), Seçkin Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2019.

¹³ Bugün hâlâ Güney Kore'de zinanın muntazam bir şekilde cezai soruşturmanın konusu olması, Pasifik Asya'da, Tayvan'da ve Filipinler'de evlilikteki sadakatsizliğin suç sayılması, yirmi ABD eyaletinde evlilik dışı cinsel ilişkinin nadiren icra edilmesine rağmen medeni ve cezai kovuşturulmasına izin verilmesi makalenin iddiasını doğrulayan olgulardır. YU, Eliza B.: "Adultery: Inequality in the Rule of Law?", <https://www.academia.edu/32883225/> (Erişim: 07.02.2020).

haline getirilmesini eleştirir. Bu başlık altında Butler’ın yapısalcı söylemin babasoyuna dayanan kültürel yasayı dilbilimin sembolik öğeleriyle ilişkilendirmesi kısaca açıklanarak, ataerkil sembolik düzenin hukuki şiddetle ilişkisi tema edilecektir. Böylelikle üç iddia temellendirilecektir: (1) Lévi-Strauss’un ve Lacan’ın kültürel ve sembolik sisteminde kadın, “tabi” ya da “ikincil konum”dadır. (2) Modern toplumlarda, kadının ikincil konumu zina normu ile sürdürülür. (3) Zinanın toplumsal/sembolik anlamı (ataerkil sembolik düzen normu), zinaya ilişkin hukuki yasa ve yorumlara sırayet ederek hukuki şiddeti kurumsallaştırır.

A. Toplumsal/Sembolik Düzen

Toplumsal/sembolik ya da ataerkil sembolik düzen kavramsallaştırması kadının özerk özneliğini dışlayan iki yapısalcı argümana işaret eder: (1) Lévi-Strauss’a göre “her kültür, en başta dilin, evlilikle ilgili kuralların, ekonomik ilişkilerin, sanat, bilim ve dinin vuku buluşunu düzenleyen bir sembolik sistemler topluluğu”dur. (2) Lacan da Lévi-Strauss’un tasvirine sadık kalır; “bilinçdışı bir dil gibi yapılıdır”, özneler, önceden tesis edilmiş Baba Adı’na dayalı bu bilinçdışına; sembolik düzene yerleştirilir.¹⁴ Encest yasasına “kurucu” rol atfederek ataerkil toplumsal örgütlenme modelini evrenselleştiren yapısalcı kültürel söylemi ve Lacan’ın fallusmerkezli sembolik düzenini Butler’ın argümanları eşliğinde açıklayalım.

Lévi-Strauss *Yapısalcı Antropoloji* kitabında, yöntemini ve amacını farklı kültürler arasında değişmez bir yasanın varlığını göstermek şeklinde açıklar.¹⁵ Lévi-Strauss’a göre, bir toplumdaki aile ya da akrabalık ilişkileri ekonomik ve iletişimsel ilişkileri belirler. Her toplumda akrabalık yapısı eşzamanlı ya da artzamanlı üç öğeyi içinde barındırabilir: Kanbağı ilişkisi, evlilik ilişkisi ve soybağı ilişkisi. Kanbağında aynı anne ya da babadan doğan kız kardeş-erkek kardeş, evlilik ilişkisinde karı-koca, soybağında baba ile çocuk arasındaki ilişkiler kurulur.¹⁶ Üç öğeden oluşan akrabalık yapısının “doğal” değil “kültürel” bir “olgu” olduğunun altını çizelim. Lévi-Strauss, bu toplumsal görünümün değişmez bir yasa ile evrensellik kazandığını belirtir: Encest ilişki yasağı. Encest ilişki yasağı, diğer deyişle annenin doğurduğu erkek çocuğu, babanın kız çocuğu ile cinsel ilişkiye girememesine ilişkin kültürel “yasa”, akrabalık yapısının temel görünümüdür. Kültürel yasa, akrabalık ilişkilerini belirlediği gibi farklı klanlar, gruplar ve toplumlar arasındaki ekonomik ilişkilerin ve iletişim biçiminin de bel kemiğini oluşturur. Zira insan toplumlarında üç öğeden oluşan akrabalık yapısı, evlilik kurallarıyla kalıcılık kazanır. Evlilik kuralları, biyolojik kökene ya da kanbağına dayalı aile ögesini toplumsal ilişkiler sistemine dönüştürür.¹⁷ Toplumsal örgütlenme biçimlerinde farklı tür evlilik kuralları yürürlükte olabilir, fakat tek bir kategori kültürel sisteme hâkimdir: “İnsan toplumunda bir erkek yalnızca başka bir erkekten -bu onun kızı ya da kız kardeşi olabilir- kadın alabilir.”¹⁸

Değiş-tokuş edilebilen kadın ‘özne’, aileler, klanlar, gruplar ve toplumlar arasındaki iletişimi sağlayan bir “mesaj” niteliğindedir. Lévi-Strauss tam burada gözlemlenebilir sosyolojik bir toplumsal olguyu, bir başka toplumsal olguya açıklamaya girişir: Dil. Dilsel sistem, özellikle sesbilimi, insanoglunun doğadan kültüre geçiş sürecinin bilinemezliğine ayna tutacak argümantatif bir sığınma limanıdır. Lévi-Strauss, akrabalık yapısının kültürel “görünümü” ile dilsel göstergelerin “sembolik” anlam ağı arasında tamamlayıcı bir işlev bulur. Nitekim farklı klanlardaki erkekler dış evlilik yoluyla babaadına göre birbirinden ayrılır. Kadın, hediye olarak bir diğer erkeğe sunularak babasoyunu güvence altına alırken erkeklere de babaadına göre kimlik kazandırır.¹⁹ Evlilikte kadın, Butler’ın deyişiyle, sembolik “bir gösterge ve değer”dir; “klanları birbirinden ayıran, hepsini ortak ama kendi içinde farklılaşan babasoylu bir kimliğe bağlayan ilişkiyel bir terim”dir.²⁰

Lévi-Strauss için kültürün hem ürünü hem bir parçası görülen dil, bilinçdışının, makalenin diliyle; ataerkil sembolik düzen normlarının üretildiği bir sahnedir. Aşağıda bu düzenin kökenine

¹⁴ BUTLER: “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, s.90, dipnot 10.

¹⁵ LÉVİ-STRAUSS, Claude: *Yapısalcı Antropoloji*, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Yayınları, Ankara, 2012, s.125: “Tek yapmak istediğimiz, gözlem ve tasvir çabalarımızı her zaman aşan görgül bir zenginlik ve çeşitlilikten, başka zaman ve mekânlarda tekerrür eden değişmezleri çıkarmaktır.”

¹⁶ LÉVİ-STRAUSS, ss.79- 80.

¹⁷ LÉVİ-STRAUSS, s.95.

¹⁸ LÉVİ-STRAUSS, s.80.

¹⁹ LÉVİ-STRAUSS, ss.97-99; BUTLER, Judith: *Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi*, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2019, s.96.

²⁰ BUTLER: *Cinsiyet Belası*, s.97.

yerleştirilen ensest yasağı yerine düzenleyici zina normunu koyarak hukuki şiddetin soykütüğüne değineceğim. Fakat öncelikle Lacan'ın fallusmerkezli göstergeler dünyasındaki dişil öznenin ikincil konumunu; ataerkil düzenin “sembolik” boyutunun ne ifade ettiğini kısaca açıklayalım.

Lacan'a göre kültür, dilsel sistem ve göstergelerden oluşur. Fallus “sembolik” bir gösterendir. Lacan için sembolik, baba adıyla ya da baba yasasıyla önceden tesis edilmiş düzenin adıdır. Toplumsal düzen, sembolik baba adı ya da baba yasası tarafından belirlenir. Aslında sembolik babanın konumunda ikamet eden gerçek ya da imgesel bir baba yoktur; sembolik yasanın anlamı burada açığa çıkar: Babanın simgelediği anlam öznelere bilinçdışı kuşatarak toplumsal düzeni belirler.²¹ Lacan'a göre bu düzende iki farklı cinsel konum vardır: Fallus'a “sahip olan” eril arzu ile fallus sahibi erkeğin arzularının göstereni “olmak” konumundaki kadın. Fallusa “sahip olmak” ile fallus “olmak” arasında şekillenen arzu, ‘toplumsal’ yahut ‘biyolojik’ cinsiyet arasındaki ilişkilere “sembolik” bir anlam yükler. Öyle ki kadın sahip olmadığı fakat sahip olmaya can attığı “fallus” yoksunluğu nedeniyle eril özne karşısında eksik; bütün-olmayan bir ötekidir.²² Fallus'un “sembolik” bir gösteren olması, yasaklanan başka bir arzuyla; ensest yasağındaki imkânsız arzuyla da ilintilidir. Arzulananı arzulayan eril ya da dişil özne, annenin fallusa sahip olmadığını, aksine babaya tabi olduğunu keşfettiğinde babanın sözünü yasa beller. Her ne kadar fallus sahibi babanın “sözü anne tarafından tanındığı ölçüde yasa statüsü kazanıyorsa da”, baba “ensest yasağının” sembolik taşıyıcısıdır.²³

Butler, Lacancı “sembolik” düzenin eril bir özne tarafından inşa edildiğini, kadının da böyle bir inşaada fallus sahibi bir özne tarafından gösterilmeyi bekleyen; “fallusun gücünü yansıtan, o gücü gösterip imleyen” eksik bir varlık kabul edildiğini belirtir. Lacan da Lévi-Strauss gibi -fallus sahibi eril öznenin fallusunu olumlayarak- kadının ikincil ontolojik konumunu onaylar.²⁴ O yüzden Butler'a göre Lévi-Strauss ve Lacan'da kültürel evrenselliğin temel bileşeni, kadının “tabi” olduğu bir düzen kurgusudur. Bu tür bir evrensel kültürde ya da dilbilimsel sistemde kadının konumu konuşan, dinleyen ve ataerkil yasalara tabi olan bir “gösteren” olmaktan ibarettir. Eril cinsel özne karşısında kadın, toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde “gösterilmeyi” bekleyen ikincil sembolik bir değerdir.

Butler, bilinçdışı/dilsel (sembolik) yasanın ve aynı zamanda da toplumsal bir olguya tekabül eden kültürel (ataerkil) yapının, eril-heteroseksüel bir cinsel fail varsaydığını vurguladıktan sonra çıkış yolunu gösterir: Lacan'ın “sembolik” ve Lévi Strauss'un “kültürel” düzeni evrensel değildir. Aksine, durumsal ve tarihsel toplumsal cinsiyet normlarının icra edildiği bir düzendir. Toplumsal cinsiyet farkının yasallığına karşı çıkıp eylemsel biçimini öne çıkaran Butler, toplumsal yasa (ensest yasağı temelinde kadın değiş-tokuşu –evlilik kuralları- ile kurulan akrabalık ilişkileri) ve sembolik yasayı (bilinçdışı göstergeler sistemi olarak dil) Foucaultcu “norm” kavramı etrafında yeniden ele alır. Butler'a göre norm, yasadan farklı bir gerçeklik; “eylem biçimidir.” Norm, öznenin eylemlerini yönetir, toplumsal olguları normalleştirir.²⁵ Peki, toplumsal cinsiyetin düzenleyici bir norm olması ne anlama gelir?

Butler'a göre modern toplumlarda toplumsal cinsiyet düzenlemeleri Foucault'un işaret ettiği gibi, iktidar faaliyetiyle ilgilidir. Dolayısıyla bir iktidar etkinliği olarak toplumsal cinsiyet düzenlemelerinin görünümü “yasa” formundadır. Toplumsal cinsiyet normları, somut yasalar, kurallar ve politikalarla düzenlenir. Butler, Foucault'ya, toplumsal cinsiyet düzenlemelerinin, düzenleyici iktidarın geniş çaplı işlevlerinden biri görülmesi noktasında itiraz eder. Butler'a göre toplumsal cinsiyet düzenlemeleri, diğer sosyal ve kültürel normlardan farklı, kendine has düzenleyici ve disipline edici bir rejim tesis eder.²⁶ Fakat diğer düzenleyici normlarla, sözgelimi cinselliğe ilişkin normlarla da etkileşim içindedir.²⁷ Düzenleyici toplumsal cinsiyet normları, “tekerrür ve ritüellerle” “kültürel olarak sürdürülen zamansal bir süreç olarak” performe edilirler.²⁸ Öyleyse Lévi-Strauss'ın kadın değiş-tokuşunu düzenleyen “toplumsal”, Lacan'ın fallusmerkezli “sembolik” yasağını, erkekliği ve kadınlığı üreten, konumlandırın ve denetleyen

²¹ BUTLER: “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, s.90, dipnot 10.

²² LACAN, Jacques: Fallus'un Anlamı, çev. Saffet Murat Tura, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, s.51, 59 vd.

²³ TURA, Saffet Murat: “Önsöz: ‘Olmak’ta Eksik’ Lacan’da Kastrasyon ve Narsizm”, içinde Fallus'un Anlamı, Afa Yayınları, İstanbul, 1994, s.23.

²⁴ BUTLER: Cinsiyet Belası, s.103.

²⁵ BUTLER: “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, s.83 vd.

²⁶ BUTLER, Judith: Undoing Gender, Routledge, New York and London, 2004, s.41.

²⁷ BUTLER: “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, s.86.

²⁸ BUTLER: Cinsiyet Belası, s.20.

toplumsal cinsiyet normları mümkün kılar: “Toplumsal cinsiyet, bu anlamda üremeyi sağlayan belli başlı cinsel bağları güvence altına almak ve başka türlü cinsel bağları yasaklamak üzere iş görür. (...) Öznelerin toplumsal olarak düzenlendiği ve üretildiği yasaklanmış ve buyrulmuş cinsel ilişkilerin bir dizidir.”²⁹

Tam da burada toplumsal/sembolik düzenin kökenini ensest yasağı dağarcığından kurtarıp, Butler’ın kültürel evrenselliğe ya da biyolojik zorunluluğa dayanmayan “toplumsal cinsiyet normu” ile yeniden okuyorum. Zina düzenleyici bir toplumsal cinsiyet normudur: Ataerkil sembolik düzeni önceleyerek mümkün kılar. Zina normunun hem sembolik (ideal/bilinçdışı/dilsel) bir anlam alanı hem toplumsal bir görünümü (kültürel, eylemsel) vardır. Diğer bir deyişle, makale bağlamında, zinanın bilinçdışında ifade bulan ideal (sembolik), toplumsal pratikte icra edilen (olgusal) bir toplumsal cinsiyet normu olduğunu iddia ediyorum. Zinanın toplumsal cinsiyet normu formunda ritüelleştiği toplumlarda kadının “tabi” ya da “ikincil” konumu, zinanın hukuki yasa formunda düzenlenmesiyle “güvence altına alınır” ve “normalleştirilir.” Zina normu hukuki bir yasa haline geldiğinde, çifte bir şiddet kurumsallaşır: (1) Eril tahakkümü meşrulaştıran ataerkil sembolik düzen normlarının şiddeti, (2) zinaya ilişkin hukuki yasa ve yorumların bu ataerkil sembolik düzen normlarının şiddetini “hukuki şiddet” aygıtlarıyla kurumsallaştırması. Makalede kadının özerk özne statüsünü tanımayan ‘ataerkil sembolik düzen normları’ ile ‘hukuki normlar’ birbirini var eden, besleyip büyüten iki şiddet mekanizmasını ifade etmektedir.

Özetleyelim: Ataerkil sembolik düzen normları ile bu normların hukuk yasasına ve yorumuna aksetmesi, kadının toplumsal cinsiyet hiyerarşisinde ikincil konumunu kurumsallaştırır. Böylelikle ataerkil sembolik düzen normlarını rehber edinmiş zinaya ilişkin hukuki yasa ve yorumlar, kadının özerk özneliğini silikleştiren bir dizi hukuk-içi ve hukuk-dışı normu eril tahakküm ve cebir aygıtlarını devreye sokarak muhafaza eder.

B. Ataerkil Sembolik Düzendeki Hukuki Şiddet

Zinanın, modern hukukta bir suç ya da boşanma nedeni olarak varlığını devam ettirmesini, ataerkil sembolik düzeni önceleyerek mümkün kılan ‘düzenleyici toplumsal cinsiyet’ rolüne borçluyuz. Bu başlıkta, ataerkil sembolik düzendeki toplumsal cinsiyet normu kabul ettiğim “gayri meşru cinsel ilişkinin” hukuki şiddet biçimine dönüşmesini Cover’ın anlatı ve nomos arasında kurduğu ilişkiyi ve Fricker’in “epistemik adaletsizlik” kavramını kısaca irdeleyerek açıklamaya çalışacağım. Cover’ın normatif anlamın hukuki kurumlara ve yoruma şiddet etkinliği formunda yansıdığı iddiasının ve epistemik adaletsizliğin örnekleri ikinci bölümde; Türkiye’deki yargı kararlarının eleştirel yorumlanmasında ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır.

Cover’un anlatılar dediği dil ve mitos, içinde yaşadığımız *nomos*³⁰ dünyasına anlam verir. Anlatı bir değer objektifleştirilmesidir. Öyle ki anlatılar, davranış kalıpları yaratır, “olması gereken” ile olan, gerçek ile imgesel dünya arasındaki ilişkileri belirler ve normatif eylem sözlüğü oluştururlar. Cover’a göre hukuk geleneği, bu normatif dünyanın ayrılmaz parçasıdır. Anlatıların şekil verdiği hukuk, aynı anlatı aygıtlarıyla normatif anlamını açığa çıkarır. Sözelimi gerçek dünyada hukuki kurallar ve ilkeler toplum, halk, egemen ya da Tanrı tarafından dayatılan talepler biçiminde görülür. Oysa hukuk normları –kural ve ilkeler- başkalarıyla iletişimi mümkün kılan birer göstergedir. Hukuki göstergelere –normlara- anlamını veren içinde doğup büyüdükleri anlatılardır.³¹

Cover, hukuk normlarının anlamının, normatif dünyadaki yorumlayıcı bağlılıklarla ilgili olduğunu belirtir. Hukuki anlamın yaratılması, bir dizi toplumsal sürecin belirleyiciliğine bağlıdır. Diğer deyişle hukuki yorum yasa koyucunun ya da devletin değil kültürel çevrenin bir ürünüdür. Cover, kültürel çevre –normatif dünya- ile yasaların anlamlarının ortaya çıkışını Tevrat’a ve İncil’e başvurarak örneklendirdikten sonra modern mahkemelerin *jurispathic* (hukuk-tahrip edici)³² karakterinin hukuki şiddeti yorumla ortaya çıkardığını belirtir: “Yorum daima bir

²⁹ BUTLER: “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, s.81.

³⁰ “Bir hukuk dünyası olarak *nomos*, gerçeklik ve imgelem arasındaki gerilim sistemiyle oluşmuş hâlihazır bir dünyadır.” COVER, Robert M.: “The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative”, Harvard Law Review, 97(4), 1983-1984, s.9.

³¹ COVER, s.8-9.

³² *Jurispathic*, hukukun cebri (ya da zorlayıcı) boyutunu ifade eder. Yargıcın ya da mahkemelerin hukuki yorumunun eşzamanlı hukukun diğer mümkün anlamlarını tahrif etmesidir. <https://www.oxfordreference.com>. (Erişim:

baskının gölgesinde gerçekleşir.”³³

Hukuki yorum, sözü, kurumsal rolleri ve eylemi aynı şiddet çatısı altında buluşturur. Cover bunun yargıçların yorum edimlerinde üç şekilde gerçekleştiğini belirtir: (a) Yargısal söz: Bir bütün olarak hukuki sisteme anlam atfeder ve atfettiği anlam temelinde hukuk normlarının “dilini eyleme, sözünü edime dönüştürmek için gerekli kalıbı sağlar”, (b) Cezalandırıcı edim: Acı ve ölüme sebebiyet verecek “gerçek” ya da olgusal bir ‘şiddet’e onay verir, (c) Etkililik: Yetkilendirdiği eylemleri tahakküm mekanizmasıyla (sulh yargıcı, polis, gardiyan, hapisane müdürü) icra eder.³⁴

Cover’ın, toplumsal anlatılar ile hukuk adı verilen örgütlü şiddet mekanizmasının karşılıklı etkileşim içinde olduğu görüşü, makalenin iddiasını doğrular: Ataerkil sembolik düzendeki zınaya ilişkin her türlü normatif anlatı (mitsel, dini, örfi, ahlaki, edebi), hukuki norma ve yoruma sirayet eder. Anlatılarda hüküm süren zina normu peşi sıra hukuk normuna dönüştürüldüğünde, hukuki yorum ataerkil sembolik düzenin katalizörü olur. Bu düzenin bekçisi rolüne soyunmuş hukuki normlar da kadının özerk özne statüsünü tanımaz. Zina, kadının erkek özne karşısındaki ikincil konumunu onaylayarak hukuki norm biçimini aldığı ve yorumlandığında, ataerkil sembolik düzendeki eril tahakküm hukuki şiddet formunda kurumsallaşır.

Hukuki yorumun (ya da normun) icrai/performatif şiddeti diyebileceğimiz bu şemanın zina normu bağlamında ne şekilde aktifleştirildiğini sonraki başlıklarda ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğim. Fakat bundan önce zina yargısının ataerkil sembolik düzendeki eril tahakkümle (hukuk-dışı normatif anlamla) nasıl içli dışlı örüldüğünü ve hukuki şiddeti kurumsallaştırdığını göstermesi açısından Fricker’ın “epistemik adaletsizlik” kavramına başvurulum. Fricker’a göre epistemik adaletsizlik, bilginin aktarımında konuşan ve işiten özneler arasında sistematik önyargıların öznelerin güvenilirliğini etkilemesi ya da haksız yere dezavantajlı konuma koyulmalarını ifade eder. Özneler güvenilirlik dereceleri azaltılarak veya yapısal önyargılar nedeniyle adaletsizliğe maruz kalırlar. Fricker, ilkinde “tanıksal” ikincisine “hermenötik” adaletsizlik adını verir. Tanıksal adaletsizlik, bilgiyi işiten öznenin, konuşan özneyi önyargılara dayanarak azaltılmış bir güvenilirlik derecesinde konumlandırmasıdır. Bilgi verici konumundaki konuşan özneye, kimlikel önyargılara dayalı güven kaybıyla yaklaşılır.³⁵ Zina yargısında kadının konuşan bir özne olarak tanıklığı (beyanı) hukuk normu ve yorumu açısından önyargılara (ataerkil sembolik düzen normlarına) dayanır. Hatta zina eden kadınsa, mahkeme ve yargıçlar kadının bilgi veren özne konumuna itibar etmez. Kadının özne konumuna itibar etmeyen her hukuki yorum, hukuki şiddet icrasıdır.

Hermenötik adaletsizlik, öznenin toplumsal deneyimine bir anlam vermek istediğinde ortak anlayışta kendisine karşılık bulamamasıdır. Diğer deyişle, iletişime dayalı ortak anlayıştaki belirli tür gedikler, öznenin deneyimini anlamlandırma çabasına engel olur. Fricker bu gediklere hermenötik boşluk adını verir. Hermenötik boşluğun varlığı, öznenin ait olduğu toplumsal grubun görece güçsüzlüğü nedeniyledir. Zira hermenötik boşluk, ortak yorum kaynaklarını yapısal olarak önyargılı kılar.³⁶ Hermenötik adaletsizlik, kadının özerk özne statüsünün ataerkil sembolik düzende bir karşılığının olmamasıdır. Kadın zinasının koca zinasından ve şiddetinden daha büyük “ahlaki kötülük” kabul edildiği bir toplumsal-kültürel anlayışta, kadın öznenin evlilik ve cinsellikle ilgili tercih, talep ve arzusu “meşru” görülmez. Kadının toplumsal/sembolik düzendeki bu ikincil konumu, hukuk önünde özerk özneliğinin tanınmasını da engeller. Ataerkil sembolik

03.04.2020). Mümkün diğer hukuki yorumların tahrif edilmesi hukuki cebri, makalenin diliyle hukuki “şiddeti” açığa çıkarır. O halde yargıcın her hükmü/yorumu daha baştan diğer yorumları geçersiz ilan ettiğinden daima bir şiddet eylemidir.

³³ COVER, s.40.

³⁴ COVER, Robert M.: “Şiddet ve Söz”, içinde Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Aykut Çelebi (hazırlayan ve sunuş), çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2010, s.187 vd.

³⁵ Fricker, tanıksal adaletsizliğin öznenin kimliği nedeniyle sistematik ve ısrarlı bir değer kaybına tabi tutulmasını *Bülbülü Öldürmek* kitabında yargılanan siyah Tom Robinson örneğiyle açıklar. Tom Robinson, beyaz genç bir kadına cinsel saldırı suçuyla yargılanır. Beyaz erkeklerden oluşan jüri için siyah bir erkeğin söylediğine güvenip beyaz bir kadına itimat etmemek psikolojik olarak imkânsızdır. İrkçi önyargısal stereotipler –tüm zenciler yalan söyler, zenciler ahlaksız varlıklardır- jürinin konuşan özneyi kavrayışında etkilidir. FRICKER, Miranda: *Epistemic Injustice, Power&Ethics of Knowing*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2007, s.25.

³⁶ Fricker’a göre, homoseksüelliğin sapkın ya da ayıp olarak yorumlandığı bir kültürel-tarihsel bağlamda homoseksüel arzusunun meşru cinsel yönelim şeklinde anlam ifade etmemesi hermenötik adaletsizliktir. Homoseksüel özne kendi cinsel deneyimini yapısal önyargıların hüküm sürdüğü bir toplumda düzgün bir şekilde anlamlandıramaz. FRICKER, Miranda: “Forum On Miranda Fricker’s Epistemic Injustice: Power And The Ethics Of Knowing”, *Theoria* 61, 2008, s.70.

düzen normları hukuki yoruma sirayet ederek hermenötik adaletsizliğe; hukuki şiddete kurumsal bir kimlik kazandırır.

Zina, evrensel bir yasa değil de toplumsal cinsiyet normu kabul edildiğinde, kadının epistemik adaletsizliğin ve hukuki şiddetin öznesi konumunda olması değişebilir. O halde geriye Butler'ın deyişiyle (zina) normun(un) tarihselliğini irdelemek ve nihayet ürettiği eril tahakkümü ve hukuki şiddeti tartışmak kalır. Bundan sonraki başlık ve bölümde sırasıyla zina normunun common-law'daki kısa tarihi ve Türkiye'deki hukuki şiddete dönüşme pratiği ele alınacaktır.

C. Zina Normunun Tarihi Görünümü

Zina normunun farklı kültürlerde icra edilen düzenleyici bir toplumsal cinsiyet normu olduğu iddiasını ve hukuki norma dönüşmesinin tarihsel gelişimini common-law geleneğine kısaca göz atarak gösterelim. Zinanın toplumsal ritüel kimliğinden hukuki norma dönüşme süreci farklı kültürlerdeki ataerkil sembolik düzen normlarının tarihsel sürekliliğini de gözler önüne serer. Bu anlamda common-law, kocanın kadın üzerindeki hak sahipliğini evlilik kurallarıyla kurumsallaştıran ve modern/seküler muhtevaya büründüren bir örnek olması açısından kayda değerdir. Common-law'da zinanın toplumsal ve hukuki seyri, makalenin ikinci bölümünün, - Türkiye'de zinanın hukuki normu ve yorumu- tarihsel izleği; Batı toplumlarında ve modern hukukta ataerkil sembolik düzenin örneği şeklinde okunmalıdır.

Batı toplumlarında zina normunun izini süren Mergen'e göre, zina eden kadının zina eden koca karşısındaki eşitsiz konumunun kökeni Hammurabi Kanunlarında ve Asur yasalarında bulunabilir.³⁷ Hatta eskil yasalarda ve toplumlarda “kocanın karısına sadakatsizliği nadiren suç olarak kabul edilir.”³⁸ Hindu-Germen yasalarındaki zina suçu Roma yasalarına sirayet eder. Germen kabilelerinin ve Romalıların işgalinden sonra zina, İngiliz toplumunda yerleşik bir norm halini alır. Weinstein, İngiltere'de Germen kabilelerinin ve Romalıların işgalinden önce hısımlık temelinde ortak kadın eşlerin paylaşıldığını, işgalden sonra tek eşliliğin toplumda yerleşik bir norm haline geldiğini ve ardından zinanın “ciddi bir kusur” (wrong) kabul edildiğini yazar. Nedeni gayet basittir: “Zina ailenin soyzincirini lekeler, aile birliğini yıkar, erkeğin gururunu beş paralık eder.”³⁹ Tek eşliliğin toplumsal norm kabul edilmesiyle kadın, akraba erkeklerin soyu devam ettiren ortak nesnesi konumundan (eskil toplumsal cinsiyet normu), tek erkeğin (koca) üzerinde hak sahibi olduğu ikincil bir konuma (zinanın düzenleyici toplumsal cinsiyet normu olması) geçer. Kadınların ikincil konumu Hıristiyanlığın etkisiyle pekişir. Kilise hukukunda zina, ataerkil sembolik düzenin dini normuna dönüşür. Nihayetinde dini norm, 1857 tarihli *Evlilik Davaları Kanununda* (Matrimonial Causes Acts) hukuki bir norm; boşanma nedeni halini alır.

Common-law geleneğinde zina bir suç değildir, Kilise hukukunu ve mahkemelerini ilgilendiren bir meseledir. Ancak on yedinci yüzyılda boşanma yasalarının ortaya çıkışıyla birlikte common-law mahkemelerinde ceza davasının (suç) da konusu olmaya başlar. Zira 1857 tarihli *Evlilik Davaları Kanununa* göre evliliğin bozulması zina, işkence ve terk nedenlerine bağlıdır. Zina ceza mahkemelerinde ispatlandığında, taraflar common-law mahkemelerinde boşanabilmektedirler. Böylelikle Kilise yargısından “common-law” yargılarına değişen ve dönüşen “cinsel ahlak, evlilik, evlilik dışı cinsel ilişki, aile” gibi kavramlar modern/seküler bir muhtevaya bürünür.⁴⁰

Kilise hukukunda “günah”la damgalanan zinaya, common-law'da “ahlaki kusur” mührü basılır: Sivil otoriteler nezdinde evlilik birliğindeki sadakatsizlik adli soruşturmanın konusu olmaktan çıkar; “mahrem alandaki kusur” kabul edilir.⁴¹ Ünlü İngiliz yargıç Blacstone “ahlaki

³⁷ MEZGER, Fritz: “The Origin of a Specific Rule on Adultery in the Germanic Laws”, *Journal of The American Oriental Society*, 68(3), 1948, s.148.

³⁸ HOBHOUSE, L. T.: *Morals in Evolution*, part I, 174'den aktaran: MEZGER, s.145.

³⁹ WEINSTEIN, Jeremy D.: “Adultery, Law, and the State: A History”, *Hastings Law Journal*, 38(1), 1986, s.202, dipnot 42.

⁴⁰ WEINSTEIN, s.218.

⁴¹ Geç on yedinci yüzyıl İngiliz edebi ve yargısal metinlerini inceleyen Turner'a göre, erken modern dönemde kadın ve erkek “iffetsizliğine” ilişkin algı farklılaşmaya başlar. Başka bir deyişle, modern hukuk kadın aleyhine çifte bir standart belirler: Koca, karısının evlilik dışı cinsel ilişkisi nedeniyle boşanmak istediğinde, kadın üzerindeki hak sahipliğinin el değiştirmesinin olası zararları dikkate alınır. Buna karşın kocanın evlilik dışı cinsel ilişkisinde, erkeklerin kadınlar aracılığıyla hemcinsleri üzerinde iktidar ve otorite kurma kaygıları dikkate alınır. Haliyle cinsel ilişki, “gayrı meşru” sıfatını yargılanan kadın olduğunda alır. Erkek “boynuzlanan koca” olarak toplumda ve mahkeme salonlarında alay konusu olurken, kadın “gayrı meşru” cinsel ilişkinin ağırlığını tek başına omzunda bir yük, altında bir leke olarak

kusur”un hukuki gerekçesini kayıt altına alır: “Kanun zina nedeniyle kocayı, zinacı erkeğe karşı *cebren müdahalenin men’i davası* yoluyla memnun eder.”⁴² Diğer ifadeyle kocanın, karısı üzerindeki haklarının başka bir erkek tarafından izinsizce ihlal edildiği gerekçesiyle haksızlığa uğradığı ve zarar gördüğü varsayılır. Zarara uğrayan kocadır, karısının cinsel ilişkiye rızasının olması davanın esasına etki etmez. “Ahlaki kusur” kabul edilen zina, hukuken korunan menfaat kapsamına sokulur.⁴³

Common-law geleneğinde zina hâlâ “asli bir boşanma” nedenidir; yaygın ve yadırganan bir “kusur” olma özelliğini hiç kaybetmez. Kusura-dayanmayan boşanmayı düzenleyen 1996 tarihli *İngiliz ve Wales Aile Hukuku Kanunu* henüz yürürlüğe girmediğinden, 1973 tarihli *Evlilik Davaları Kanunu* (Matrimonial Causes Act)’na göre beş kusur-temelli boşanma nedeni arasında “zina” ilk sıradadır.⁴⁴ Kanuna göre boşanmak isteyen taraf, davalı tarafın zina ettiğini ve bunun birlikte yaşamı çekilmez kıldığını mahkemeye kanıtlamalıdır. Eşinin “gayri meşru” cinsel ilişkisini kanıtlaması beklenen taraf, mahkemeyi gayri meşru ilişki nedeniyle davalı ile yaşamamasının mümkün olmadığına da ikna etmelidir.⁴⁵

III. HUKUK-İÇİ SOYKÜTÜK: ZINANIN HUKUKİ NORMU VE YORUMU

Bu bölümde mülga TCK’deki zina suçu, Medeni Kanunda özel boşanma nedenleri arasında sayılan zina normu, Aile Mahkemelerinin ve Yargıtayın zina yorumu, kadının ataerkil sembolik düzendeki ikincil konumunun hukuka sirayet etmesi ve hukuki şiddeti kurumsallaştırması açısından analiz edilecektir.

A. Toplumsal Cinsiyet Farkına Dayalı Zina Normu ve Yorumu

1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunundan alınan, 1926 yılında yürürlüğe giren 765 sayılı mülga TCK -1996/1998 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen- m. 440 ve m. 441’de, zina suçunun maddi unsurları failin cinsiyetine göre iki farklı biçimde düzenlenir. Kanun koyucu ata-erk, kocanın karısı dışında başka bir kadınla cinsel ilişkiye girmesini zinanın asli bileşeni kabul etmek yerine, suçun sübut koşullarına ataerkil sembolik düzen normlarını yansıtır. Şöyle ki kocanın (1) başka bir erkekle evli olmayan bir kadınla, (2) karısıyla ikamet ettiği evde ya da herkesçe bilinen başka bir yerde, (3) karı-koca gibi yaşamayı, suçun aranan şartlarıdır. Kanun diliyle ifade edelim: Evli bir erkeğin zina suçunun faili olması için, bekar bir kadının (başkasıyla evli olmayan) ya aile konutunda ya da başka bir konutta kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde “tutulması” gerekir. Erkeğin zinasında cinsel ilişki esaslı unsur değil *prima facie* bir cürümdür. 1926’dan 1996’ya kadar yasa koyucu iktidarın suç politikasının, kültürel yapının hoş gördüğü, toplumsal normların payelendirdiği erkeğin poligamik “aile” yatkınlığını tek eşli aile yapısına dönüştürme amacını bir kenara not edelim. Buna rağmen yetmiş yıl boyunca, mülga Ceza Kanunu ve yorumunda erkeğin zinasının cinsel ilişki anlamı geri plana itilir, yerine toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin yalın hali -erkeğin birincil konumu- ikame edilir: Kocanın başka bir kadınla cinsel

taşır. TURNER, David M.: *Fashioning Adultery, Gender, Sex and Civility in England 1660-1740*, Cambridge University Press, 2004, s.13 vd.

⁴² “The law gives a satisfaction to the husband for it by action of trespass *vi et armis* against the adulterer.” BLACKSTONE, W.: *Commentaries* 140’dan aktaran: WEINSTEIN, s.219, dipnot 175.

⁴³ WEINSTEIN, s.192. Her ne kadar zina modern common-law’da suç olmaktan çıkarılıp karı-koca ilişkisindeki kusura indirgense de, pek çok modern ceza kanununda “yazısız yasa” biçiminde yürürlüğe sokulur. Amerika Birleşik Devletlerinin bazı eyaletlerinde kadın aleyhine tutulan eril seyir defteri, zinanın tahkir ediciliğini tahrik nedeni sayar. Teksas ve Georgia’da koca karısını “zina” ederken yakaladığında, jüri kararıyla, mütecavizi öldürmesini “aldatılan erkeğin öcü” şeklinde kodlayarak kurumsallaştırır. Roma hukukunda aldatılan erkeğin “karısını” öldürmesi *patria potestas* kabul edilirken, “modern” Amerikan mahkemeleri “gayri meşru sevgili”yi ya da “karısını” öldüren kocanın hıncını makulleştirir. Bir bakıma “gayri meşru” sevgiliyle “gayri meşru” cinsel ilişki kocayı tahrik ettiğinden jüri üyeleri katil kocayı haklı bulur. Kuşkusuz jüri üyelerinin kanaatlerine nüfuz eden “yazısız yasaların” yazılı görünüşleri de vardır: 1925 tarihli -1974 yılında yürürlükten kaldırılana kadar- Teksas Ceza Kanunu madde 1220’e göre, “koca tarafından karısıyla zina eden birine karşı işlenen adam öldürme suçu hukuka uygundur.” WEINSTEIN, s.229-230.

⁴⁴ STEWART, James/FLOYD, Edward/DZİOBON, Rebecca: *Family Law in the UK (England and Wales): Overview*, Global Guide, 2017. <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com>. (Erişim: 07.02.2020).

⁴⁵ MCA 1973 m. 1/2a. Kanun, erkek modeline bağlılığını heteroseksüel kültürel normu hukuken korunması gereken değer mertebesine çıkararak kanıtlar: Zina farklı cinsiyetler arasında mümkündür. Zina kadın ve erkek arasında vuku bulursa kusurdur; aksi halde, yani eşin hemsinsiyle cinsel ilişkisi zinaya dayalı bir boşanma sebebi olamaz. STEWART, James/FLOYD, Edward/DZİOBON, Rebecca, s.5. Kuşkusuz farklı cinslerin cinsel ilişkisini kendine tema edinen yazılı yasa dilini boylu boyunca tartışmak bu makalenin sınırlarını aşar. Boşanma nedeni eş dışındaki herhangi biri değil; karşı cins olduğunda korunan menfaat hukukileşmektedir. Aşikâr ki kadının hemsinsiyle cinselliğinin, hukukun diline doladığı toplumsal cinsiyet rollerine ve kadının ataerkil konumlandırılışına bir zarar vermediği düşünülmektedir. STEWART, James/FLOYD, Edward/DZİOBON, Rebecca, s.5.

ilişkisi zina suçunu oluşturmaz; başka bir kadınla “karı-koca” gibi yaşaması gerekir. Oysa mülga Ceza Kanunu m. 440, hiçbir ayrıntıya girmez: “Zina eden karı hakkında altı aydan üç seneye kadar hapis cezası tertip olunur.” Zinanın faili kadın olduğunda, derme çatma delillendirilmiş bir söylenti ya da iftira zina suçunun sübutuna yeterlidir. Anayasa Mahkemesi, iki farklı cinsiyeti kanun önünde eşit görmeyen ilgili zina maddelerini oyçokluğuyla iptal etse de zina veya gayri meşru cinsel ilişkiyi haksız tahrik indirimine gerekçe kılan aynı sayılı mülga TCK m. 462’nin iptal başvurusunu 1998 yılında reddeder.⁴⁶ Zina veya gayri meşru cinsel ilişki nedeniyle failin cezasında yapılacak indirimin Anayasanın eşitlik ilkesine aykırı olmadığına karar veren Anayasa Mahkemesi, evlilik dışı cinsel ilişkinin haksız, erkek failin suçunun da tahrik altında işlendiğine karar verir. Adı geçen madde 2003 yılında yürürlükten kaldırılmaya kadar zina ve gayri meşru cinsel ilişkinin bedeli, yargı yorumuyla kadına ödettilir.

Yargının “ailenin şerefi ve namusu” adına suç işleyen erkeği hukuken koruyup kollaması Ceza Kanunu ile sınırlı değildir. Zina, 2005 yılında yürürlüğe giren 5237 sayılı yeni Ceza Kanununda suç ve haksız tahrik olmaktan çıkarılır⁴⁷, fakat 2001 tarihli yeni Medeni Kanun m.161’de özel boşanma nedenlerinin ilki kalmaya devam eder. Medeni Kanunda zinanın yerinden edilmemesi, boşanma yargılamasını kadını “cezalandırma” etkinliğine çevirir. Oysa MK m. 161’de cinsiyet ayrımı yapılmaz: “Eşlerden biri zina ederse, diğer eş boşanma davası açabilir.” Gelgelelim, Aile Mahkemeleri ile Yargıtayın zinaya dayalı boşanma davalarındaki ‘muhakeme zinciri’ mülga Ceza Kanunu ve yorumundaki ataerkil sembolik düzen normlarını ‘saygı’yla devralır. Diğer deyişle, zinanın 765 sayılı mülga TCK’de kadın ile erkek arasında eşitsiz kodlanması, m. 462’de kadının “gayri meşru” cinsel ilişkisinin erkek faili haksız tahrik ettiğinin varsayılması, zina nedenine dayalı boşanma davalarının yorumunda örtülü bağlayıcılığını ve geçerliliğini sürdürür. Aile Mahkemeleri ile Yargıtay kararları, kadın zinası boşanma davasının konusu olduğunda, mülga TCK’nin eril tahakkümü meşrulaştıran yorumlarına zımni atıflarla doludur.

Yargının istikrarlı eril tahakküm etkinliğinin başında, kadının zinası ve tam kusurlu ilanı için maddi gerçeğin –cinsel ilişki- varlığına değil, delaletine yönelik tanık beyanlarının ‘yeter de artar’ delil kabul edilmesi gelir. Boşanma davalarında kadın zinasının “ispatına” yönelik delillerin önyargılı seçilmesi, yaygın bir epistemik adaletsizlik (tanıksal adaletsizlik) türüdür. Kocanın boşanma talebi karısının zinasına dayandığında, kadının konuşan özne sıfatıyla söylediklerine, sunduğu delillere, beyanlarına ve taleplerine itibar edilmez. Kadının toplumsal/sembolik normlara göre zinaya delalet ettiği varsayılacak herhangi bir eylemi, kolaylıkla zinanın “ispatı” şeklinde yorumlanır. Kocanın sunduğu deliller kadının zinasını ispatlayamadığı durumda mahkemeler, evlilik birliğinin temelinden sarsılmasının tüm kusurunu aynı delillere dayanarak kadına yükler. Sözelimi kadının evlilik birliğinin temelinden sarsılması (MK m. 166/1), erkeğin zina (MK m.161) sebebine dayalı açtıkları boşanma davasında Aile Mahkemesi, kocanın zina iddiasına dayalı boşanma talebini reddeder. Aile Mahkemesine göre, kuaför salonunda müdür kadının, patronu B.Y ile “dükkanın içinde telefonla mesajlaştıkları”, “Nişantaşı’nda samimi bir şekilde sarmaş dolaş evli bir kadının yapmaması gereken şekilde dolaşması”, “bakışmaları”, “ağda odasından on dakika sonra çıkmaları” ve “çıkarken üstünü düzeltmesi”, “vücut dilinden aralarında bir ilişkinin olduğu”⁴⁸ şeklindeki tanık beyanları zinanın ispatına değil, evlilik birliğinin temelinden sarsılmasında kadının tam-kusurluluğuna delil teşkil eder. Buna karşın Yargıtay, aynı tanık beyanlarına bir çırpıda başka bir anlam yükler: Kadının duygusal ilişkisini

⁴⁶ Mülga TCK m. 462: “Yukarıda geçen iki fasılda beyan olunan fiiller, zinayı icra halinde veya gayri meşru cinsî münasebette bulunduğu esnada meşhuden yakalanan veya zina yapmak veya gayri meşru cinsî münasebette bulunmak üzere yahut henüz zina yapmış veya gayri meşru cinsî münasebette bulunmuş olduğunda zevahire göre şüphe edilmeyecek surette görünen bir koca veya karı yahut kız kardeş veya füruğdan biri yahut bunların müşterek faili veya her ikisi aleyhinde karı veya koca yahut usulden biri veya erkek veya kız kardeş tarafından işlenmiş olursa failin muayyen olan cezası sekizde bire indirilir ve ağır hapis cezası hapis cezasına tahvil olunur. Müebbet ağır hapis cezası yerine dört seneden sekiz seneye ve idam cezası yerine de beş seneden on seneye kadar hapis cezası verilir.” Ayrıca bkz.; HAMZAOĞLU, Mehtap/KONURALP, Emrah: “Türk Hukuk Sisteminin ‘Namus’la İmtihanı: Ulusal Mevzuat ve Uluslararası Düzenlemeler Açısından Namus Cinayetleri”, Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 2(2), 2018, s.71 vd.

⁴⁷ Yeni TCK’nin kadını erkeğin “namusu” görüp, koca şiddetini “haksız tahrik indiriminden” nasıplendiren Yargıtay kararlarının toplumsal cinsiyet ve ataerkil normlarla ilişkisini gösteren öncü ve özgün bir çalışma için bkz.; DOĞAN, Recep: Namus, Töre ve Eril Şiddet, Ütopya Yayınları, Ankara, 2016.

⁴⁸ İstanbul 1. Aile Mahkemesi, Esas: 2014/202, Karar: 2016/98.

“cinsel”, güven sarsıcı davranışını zinanın “ispatı” şeklinde yorumlar.⁴⁹ Makalenin diliyle ifade edelim: Yargıtay, tanık beyanlarını, zinanın toplumsal/sembolik anlamına göre; yani tanıklar kadının zina etmesinden ne anlıyorlarsa, ona göre yorumlar. Tanıkların hüküm verici yargılarına bağlı kalan bir yorum, epistemik adaletsizliği hukuki şiddete dönüştürür.

Ne var ki boşanma davasının konusu erkek eşin zinası olduğunda, davacı kadının sunduğu deliller veya tanık beyanları aynı etkiyi yaratmaz. Aile Mahkemesi ve Yargıtayın pek çok kararında kocanın başka bir kadınla cinsel ilişkisi ya da sadakat yükümlülüğüne aykırı davranışı zina değil “güven sarsıcı davranış” şeklinde yorumlanır. Nitekim Aile Mahkemesi kocanın zinasına dayalı bir boşanma davasında, maddi gerçeği –cinsel ilişki- apaçık gösteren delilleri “zina boyutuna ulaşmayan güven sarsıcı davranış” kabul eder: “Davalı erkeğin (...) başka bir kadınla duygusal ilişkisi olduğu, (bu kanaate Aksaray 1. Asliye Ceza Mahkemesinin (...) dava dosyasındaki fotoğraflar, tanık beyanları, dosyadaki mevcut görüşme kayıtlarının incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda ulaşılmıştır) (...) Fakat başka bir kadınla duygusal ilişki vakası bu aşamada zina boyutuna ulaşmadığından bu eylem sadece güven sarsıcı davranış olarak davacının diğer boşanma talebinde dikkate alınmıştır.”⁵⁰

Yargıtay, yukarıdaki Aile Mahkemesi kararını, kocanın başka bir kadınla ilişkisinin duygusal değil “cinsel” olduğunun ispatlandığı gerekçesiyle bozar. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde Yargıtay, boşanma davasında erkek zinasını mülga TCK’de düzenlendiği gibi “başka bir kadınla birliktelik yaşamak” şeklinde anlamlandırır: “(...) Davalı erkeğin evli bir kadının evinde olduğunu gösteren fotoğrafların olduğu, dosyamız davalısı erkeğin diğer kadının eşinin şikayetiyle konut dokunulmazlığını ihlal suçundan ceza aldığı, tanık beyanında da belirtildiği üzere, erkeğin aleyhine uzaklaştırma kararı verildiği, bu kadının yanında kaldığı, gerçekleşen bu durumlar karşısında erkeğin bir başka kadınla birliktelik yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu durumda, davalı erkeğin zinası ispatlanmıştır.”⁵¹

Yargıtaya göre kocanın zinası iddiası, kesin delillerle -tanık beyanları, fotoğraflar, bilirkişi raporları ve mahkeme kararları- ispatlanmalıdır. Kocanın başka bir kadınla ilişkisinin “duygusal” veya “güven sarsıcı eylem” değil de zinanın ispatı sayılabilmesi kuşkuyla yer bırakmayacak delillerle ortaya koyulmalıdır. Buna karşın kadının başka bir erkekle herhangi bir ilişkisinin –iş, arkadaşlık, duygusal-, hatta ilişki söylentisinin tanık beyanıyla desteklenmesi zinanın ispatına yeter de artar. Kocanın ortak konuta kamera yerleştirerek⁵², otel basarak⁵³ hukuka aykırı ve kötü niyetle elde ettiği delilleri sorgusuz sualsiz kadın zinasının “ispatı” haline getiren yorumlar, epistemik adaletsizliğin başka bir görünümüdür.

⁴⁹ “Yapılan yargılama, toplanan deliller ve dinlenen tanık beyanlarından davacı-davalı kadının B.Y. isimli kişi ile birlikte olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda kadının, dava tarihi itibarıyla zinası ispatlanmış olup erkeğin birleşen MK m.161’de zina hukuksal nedenine dayalı davasının da kabulüne karar verilecek yerde (...)” Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas: 2016/23539, Karar: 2018/10064.

⁵⁰ Aksaray 2. Aile Mahkemesi, Esas: 2017/94, Karar: 2017/407.

⁵¹ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas: 2017/4249, Karar: 2018/11761.

⁵² “(...) Davacı koca dilekçesinde: Davalının müşterek haneye yabancı erkek almaya başladığını da öğrendiklerini, davacının bu durumu öğrendikten sonra evin girişine kurduğunu kamera sistemi sayesinde daha önceden tanımadığı bir şahsı davalı eşinin eve aldığını tespit ettiğini, evlilik birliğinin temelinden sarsıldığını (...) Davalı kadın dilekçesinde: 2006 yılında davacının uygunsuz davranışları ve alkol bağımlılığı sebebiyle iş akdinin fesh edildiğini, davacının işten ayrılmasının verdiği sıkıntı ile davalı hakkındaki olumsuz düşüncelerinin arttığını, aynı çatı altında yaşayamaz hale geldiklerini, davacının, davalı eşini ve müşterek çocuklarını evden kovduğunu, aile dostlarının araya girmesi sonucu yeniden eve aldığını, bu defa kendisinin evden ayrılarak ailesinin yanına yerleştiğini, mal rejiminin değiştirilmesi ve katılım payı alacağına yönelik dava açtığını, davacının dava sebebi olarak ileri sürdüğü zina suçunun gerçekleşmediğini, davacının bu boşanma sebebinin zinaya dayandırmasının MK m. 236’da yer alan haktan faydalanmaya yönelik olduğunu, davacının bu iddia ile elde etmek istediği yararın boşanma değil artık değerler ile ilgili beklentileri olduğunu, kamera kayıtlarındaki kişinin davalı ve ailesine yakın aile dostları olduğunu, bu nedenle dayanaksız açılan davanın öncelikle reddine (...)” Adana 2. Aile Mahkemesi, Esas: 2007/1028, Karar: 2008/439.

⁵³ Davacı kocanın tanığı: “Bu sene Ocak ayında davacıdan, eşinden şüphelendiğini duyduğunu, kendisine ait araba ile eşini takip etmelerini istediğini, bunun üzerine davacı ile birlikte davalıyı müşterek olarak oturdukları evden çıktığı andan itibaren takip etmeye başladıklarını, davalının yürüyerek Ümraniye’ye geldiğini, orada Megane marka arabanın ön sağ koltuğuna oturduğunu, arabayı bir erkeğin kullandığını, Polonezköy’e doğru gitmeye başladıklarını, kendilerinin de arkadan takip ettiklerini, arabanın Polonezköy’de bir pansiyonun önünde durduğunu, davalı ile yanındaki erkeğin pansiyona girdiklerini, kendilerinin de arabadan indiklerini, davacının pansiyona girmek istediğini ancak görevlilerin izin vermediklerini, bunun üzerine jandarma karakoluna gittiklerini, görevlilerin bir şey yapamayacaklarını söylemeleri üzerine yeniden pansiyonun önüne geldiklerini, Sedat Bey’in bağırıp çağırmaya başladığını, pansiyonun kapısını kırdığını, jandarmaların olay yerine geldiklerini, daha sonra davalının pansiyonun arka kapısından çıkarıldığını duyduğunu beyan etmiştir.” Üsküdar 3. Aile Mahkemesi, Esas: 2012/40, Karar: 2012/722.

Yargıtayın kadın zinasındaki yorum şiddeti, zinaya delalet eden olguların sınırlarını pervasızca genişleterek devam eder. Yargıtayın çoğunluk görüşüne katılmayan 2014 tarihli bir karşı oy yazısı, delillerin zinaya “delalet etmesini”, eril merkezli bakış açısını yansıtan bir kıvraklıkla, zinanın “gerçekleşmesi” şeklinde yorumlar: “Mahkeme kadının gerçekleşen bu eylemini ‘güven sarsıcı tutum ve davranış’ olarak değerlendirmiştir. Oysa evli bir kadının, teyzesinin oğlu da olsa otuz yaşında bir erkekle tatile gidip, aynı otelde kalması ve bu kişiyi birkaç kere kocası evde yokken geceleyin müşterek konuta alması zinaya delalet eder. Dosyadaki deliller karşısında kadının zinası gerçekleşmiştir.”⁵⁴

Yargıtayın yorum şiddetini ve eril tahakküm etkinliğini doktrine atıf yaparak geçersiz kılmaya çalışan az sayıdaki Aile Mahkemesi kararlarından da söz edelim. Bir Aile Mahkemesi evli bir kadının eşi vefat etmiş bir erkeğin evinde ücret karşılığında annesine bakma amacıyla yatılı kalmasını zinanın ispatı kabul etmez. Neyin zina neyin sadakatsizlik şeklinde yorumlanması gerektiğini “bilimsel görüşlere” değinerek açıklar: “Zina, evli bir erkeğin eşinden başka bir kadınla evli bir kadının da eşinden başka bir erkekle cinsel ilişkide bulunması ya da ilişkide bulunmaya teşebbüs etmesidir. Başkası ile samimi şekilde konuşma, el ele gezme, cinsel ilişki dışındaki (...) davranışlar sadakatsiz davranışlar olup, zina nedeniyle boşanma nedeni olamaz, bu gibi hallerde sadakatsizliğe ve çekilmezliğe dayalı boşanma davası açılabilir. (Bkz: Özuğur, Ali İhsan, *Boşanma, Ayrılık ve Evlenmenin İptali Davaları*, Ankara 2011, s.66).”⁵⁵ Yargıtay, Aile Mahkemesinin kararını onaylar. Gelgelelim çoğunluğun onayladığı görüşe katılmayan bir Yargıtay üyesi, hukuki şiddeti yorumuna zerk eder: “Davalının, eşi vefat etmiş olan Halil’e ait evde, bu kişinin annesine bakmak için de olsa, yatılı olarak kalması zinaya delalet eder. MK m. 161’de yer alan boşanma sebebi ispatlanmıştır.”⁵⁶ Yargıtay üyesine, ‘kocanın aynı durumda olması aynı yorumu/sonucu doğuracak mıydı?’ sorusunu sorup yanıtını biz verelim: Boşanmanın konusu kadının herhangi bir erkekle –cinsel ilişkisi şöyle dursun- herhangi bir ilişkisiyse, hukuk ataerkil sembolik düzen normlarını tereddütsüz hukuki normun yorumuna yansıtır.

B. Koca Şiddeti (<) Kadın Zinası

Zinanın hukuk-içi ve hukuk-dışı soykütüğünde eril tahakkümün hüküm sürdüğü iddiasının en çarpıcı kanıtı, Yargıtayın kadın zinasını koca şiddetinden daha ağır bir kusur kabul etmesidir. Yargıtay, kocanın karısına fiziksel şiddet uygulaması ile kadının kocası yerine başka bir erkekle zinaya delalet edebilecek herhangi bir ilişkisinin olması arasında kusur hiyerarşisi kurar: Koca şiddeti kadın zinasından daha küçüktür! Öyle ya, kadının bedeni üzerinde *abusus, fructus* ve *usus* hakkı kocanıdır. Kocanın menfaatini koruyan Yargıtay kararlarının teşvik ve teskin edicisi de ataerkil sembolik düzen normlarıdır. Koca şiddeti ve kadın zinası karşı karşıya geldiğinde Aile Mahkemesi çoğunlukla yumuşak geçişli bir yol tuturmaya çalışır: Tarafları eşit kusurlu gören yorumlar icat eder. Buna karşın Yargıtay reji koltuğuna kurulu eril tahakkümü hızlıca yorumuna yerleştirir. Sözelimi koca şiddetine maruz kalan kadının zina ettiği “ispat”landığında, tarafların kusurlarını eşit gören Aile Mahkemesinin⁵⁷ bir kararını Yargıtay şu gerekçeyle bozar: “Mahkemece, davacı kocanın şiddet uyguladığı, davalı kadının da zinası nedeniyle, taraflar eşit kusurlu kabul edilerek MK m.161 uyarınca boşanmalarına karar verilmiş ise de, yapılan yargılama ve toplanan delillerden, zina ilişkisi içerisinde olan kadının, davacı kocaya nazaran ağır kusurlu olduğu anlaşılmaktadır. Ağır kusurlu eş yararına yoksulluk nafakası verilmez. (MK m.175) (...) Davalı kadın ağır kusurlu olup, kadının eylemi davacı kocanın kişilik haklarına saldırı niteliğindedir. O halde koca yararına uygun miktarda manevi tazminata (MK m.174/2) hükmedilmesi gerekir.”⁵⁸

Yargıtayın yukarıdaki ‘muhakemesinden’, korunmaya değer görmediği hukuki menfaatin kadının menfaati olduğu kolaylıkla anlaşılabilir. Hukukun kadının menfaatini korumaması hermenötik adaletsizliktir. Hermenötik adaletsizlik, kadının hukuk önünde özerk bir özne statüsünde görülmemesi, özerk özneliğinin ortak anlayışta (ataerkil sembolik düzende) bir karşılığının da olmamasıdır. Yargıtay ataerkil sembolik düzen normlarını yorumuna taşıdığına,

⁵⁴ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas: 2014/20635, Karar: 2015/9686.

⁵⁵ Kınık Asliye Hukuk Mahkemesi (Aile Mahkemesi Sıfatıyla), Zina Nedeniyle Boşanma, Esas: 2011/35, Karar: 2011/229.

⁵⁶ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi (Boşanma), Esas: 2012/5871, Karar: 2012/25635.

⁵⁷ Ankara 2. Aile Mahkemesi, Esas: 2012/1599, Karar: 2013/1051.

⁵⁸ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi (Boşanma-Temyiz), Esas: 2013/23053, Karar: 2014/7166.

koca şiddetinin meşruluğunu, kadın zinasının ağır kusurunu tasdik etmiş olur. Şiddet ile zinanın boşanmanın nedeni yapıldığı davalarda, hem kadının hukuk önünde ikincil konumu onaylanır hem eril tahakküm hükmün *ratio decidendi*'si olur. Aile Mahkemesinin koca şiddeti ve kadın zinasında tarafların kusurlarını boşanmanın fer'ileri açısından dengelemeye çalışan başka bir kararını⁵⁹ onaylayan Yargıtayın çoğunluk görüşüne katılmayan bir karşı oy 'gerekçe'si kadının "ağır kusurluluğunda" ısrar eder. Yargıtay üyesine göre zina eden kadın, kendisine şiddet uygulayan kocaya tazminat vermelidir: "Kadın eşin zinası sebebiyle boşanma kararı verildiği halde erkek eşin manevi tazminat isteminin reddine karar verilmesi isabetsizdir. Zina yapan bir kadının manevi tazminat ödemekten muafiyeti hiçbir sebeple düşünülemez."⁶⁰ Yargıtay üyesinin yorumundaki söz dizimi hermenötik adaletsizliği (kadınlar hukuk önünde özerk bir özne değildir) açık bir 'muhakeme' formunda ifade eder: "Zina yapan kadının (...) hiçbir sebeple düşünülemez." Yargıcın yorumundaki bu açık adaletsizlik formu ("hiçbir sebeple"), zina yargısında eril tahakküm güdümündeki "ortak anlayış" (ataerkil sembolik düzen) normlarının referans alındığını gösterir. Zira Yargıtay üyesinin ağır kusuru kadına yükleyen yorum şiddeti herhangi bir temellendirmeye ya da haklılaştırmaya usulen dahi başvurmaz.⁶¹

Zina yargısı, kadın aleyhine hukuki şiddet üretmenin bereketli toprağıdır. Toprağı Yargıtay ekip biçtikçe yorum şiddeti emsal karar (*ratio decidendi*) haline gelir ve Aile Mahkemeleri de kadın zinasını koca şiddetinden daha ağır kusur kabul eder: "Sadakatsizlik toplumumuzun genel değer yargılarına, örf ve adetlerine göre dayak olayından daha kusurlu bir davranıştır. Yerleşmiş Yargıtay uygulamaları da bu yoldadır."⁶²

Medeni Kanunda özel boşanma sebeplerinden "hayata kast, pek kötü veya onur kırıcı davranış" ile "zina" arasında değer hiyerarşisi olduğu iddiasını ileri sürecek olası safdil itirazları şimdilik bir kenara bırakalım ve olgulara (zina-şiddet) eşit kusur atfederek eril tahakkümü nispeten hafifletmeye çalışan bir Aile Mahkemesi kararını ve Yargıtayın yorum şiddetini irdelemeye devam edelim.

C. Kadın Zinası (>) Değildir Koca Şiddeti

2015 tarihli bir kararında Erzurum Aile Mahkemesi, kadın zinasının iddia ve koca şiddetinin beyan edildiği bir boşanma davasında tarafları eşit kusurlu kabul eder.⁶³ Aile Mahkemesi yargıcı, kadının kocasından şiddet gördüğü beyanını tarafların kusur derecesinin hesaplanmasında dikkate alır. Başka bir ifadeyle, kocanın şiddetini yok sayıp kusuru topyekün zina eden kadına yüklemes. Az bulunur bir argümanlaştırmayla, somut olayın özelliklerini ayrı ayrı hükmün esasına etki ettirir. Tanık beyanlarından, bilirkişi raporlarına kadar yargıcın yorumunda hukuken korunan menfaat kanun önünde eşit iki öznenin hakları ile hakkaniyettir. Ne var ki Yargıtay, hermenötik adaletsizliği farklı bir yorum şiddetiyle yineleyerek kararı bozar:

Davacı-karşı davalı erkek, dava dilekçesinde 'kadının zinası ve evlilik birliğinin temelinden sarsılması' sebeplerine dayalı boşanma talebinde bulunmuştur. Bu durumda davacı-karşı davalı erkek boşanma sebebi olarak hem zina (MK m.161) hem de evlilik birliğinin temelinden sarsılmasını (MK m.166/1) göstermek suretiyle özel ve genel boşanma sebeplerine dayanarak dava açmıştır. Mahkemece evlilik birliğinin temelinden sarsılması hukuki sebebine dayalı olarak boşanma kararı verilmiş, zina sebebiyle açılan boşanma davası yönünden olumlu ya da olumsuz bir karar verilmemiştir. Mahkeme, tarafların talep sonuçlarıyla bağlı olup; her bir talep hakkında ayrı ayrı verilen hükmü, kararın sonuç kısmında göstermesi gerekir (HMK, m.26). O halde davacı-karşı davalı erkeğin zina hukuki sebebine dayalı

⁵⁹ "Davacı-davalı kadın; kendisinin öğretmen olduğunu, ayda 1.500 TL aldığını, davalının ise (...) doktor olduğunu, aylık 10.000 TL aldığını, davalının kendisine şiddet uyguladığını, çirkin iftiralarda bulunduğunu, daha önce boşanmak için dava açtıklarını ancak davalının boşanırsan seni öldürürüm diye kendisini tehdit etmesi üzerine vazgeçmek zorunda kaldığını, evlilik birliğinin temelinden sarsıldığını (...), davalı-davacı koca; davacının güven sarsıcı davranışlarının olduğunu, davacıyı takip ettirerek zina ettiğini öğrendiğini, evlilik birliğinin temelinden sarsıldığını ancak bunda davacının kusurlu olduğunu (...) Aile Mahkemesi; davalı M.Ş.Ö'nin davacı A.Ö'ye şiddet uyguladığı, güven sarsıcı davranışlarının olduğu, davacı A.Ö'nin de zina ettiği, tarafların eşit kusurlu davranışları nedeniyle evlilik birliğinin temelinden sarsıldığı anlaşılmalı asıl davanın ve karşı davanın kabulüne, tarafların m. 166/1 ve m. 161 gereğince boşanmalarına, davacı A.Ö'nin manevi tazminat talebi, karşı davacı M.Ş.Ö'nin maddi ve manevi tazminat talebinin eşit kusurlu davranışları nedeniyle reddine, davacının tedbir ve yoksulluk nafakası taleplerinin öğretmen olması nedeniyle reddine (...)" Bursa 3. Aile Mahkemesi, Esas: 2009/1167, Karar: 2010/970.

⁶⁰ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi (Karar Düzeltme), Esas: 2012/16555, Karar: 2012/23039.

⁶¹ Davalı kadına şiddet uyguladığı gerekçesiyle hapis cezasına çaptırılan koca, boşanma davasında karısının zinasına delalet eden delil sunduğunda, kusuru hafifletici nedenle azaltılır. Üsküdar 3. Aile Mahkemesi Esas: 2012/40, Karar: 2012/722.

⁶² Mersin 3. Aile Mahkemesi, Esas: 2007/323, Karar: 2008/1025.

⁶³ Erzurum 2. Aile Mahkemesi, Esas: 2014/119, Karar: 2015/698.

boşanma isteği hakkında olumlu ya da olumsuz bir hüküm kurulması gerekirken, bu husus üzerinde durulmadan karar verilmesi bozmayı gerektirmiştir.⁶⁴

Yargıtay, “evlilik birliğinin temelinden sarsılması” gerekçesiyle boşanma kararı veren Aile Mahkemesine, yargılama usulünden söz ederek davacı kocanın zina sebebine dayalı boşanma talebini de göz ardı etmemesi gerektiğini hatırlatır. Biz de Yargıtaya Medeni Kanun m.184’ü hatırlatalım: “Boşanmada yargılama, aşağıdaki kurallar saklı kalmak üzere Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununa tabidir: 1. Hâkim, boşanma veya ayrılık davasının dayandığı olguların varlığına vicdanen kanaat getirmediğiçe, bunları ispatlanmış sayamaz (...) 3. Tarafların bu konudaki her türlü ikrarları hâkimi bağlamaz. 4. Hâkim, kanıtları serbestçe takdir eder.” Yargıtayın bozma gerekçesini, ataerkil sembolik düzen normlarının izdüşümleri bağlamında tartışmayı bir süreliğine erteleyip hüsniyetle yorumlayalım. Yargıtayın ‘boşanma davasında zinaya ilişkin talep ve delillerin neden hükme esas alınmadığı gösterilmelidir’ serzenişinin arkasında Aile Mahkemesinin, Asliye Hukuk Mahkemesi gibi, talep ve delillerle bağlı olduğuna ilişkin ‘kanaati’ yatar. Oysa Medeni Kanun, boşanmanın yargılama usulünü ve *esasını*, başka hiçbir yargılamada olmadığı kadar yargıç ekseninde serbestleştirir: Yargıç (1) taraflar atılı kusur isnadını ikrar etse dahi bununla bağlı değildir, (2) her türlü delili, zorunlu neden-sonuç ilişkisi kurmadan serbestçe takdir edebilir, (3) olguların varlığına talep, ikrar ve delille değil vicdanen kanaat getirmelidir. Dolayısıyla Yargıtayın ‘Aile Mahkemesinin tarafların talep sonuçlarıyla bağlı olduğu’na ilişkin bozma gerekçesi, MK m.184’te yargıca tanınan talep ve delilleri hukuken nitelendirmedeki ‘özel’ yetkiyi ıskartaya çıkarır. Somut olayda davalı kadının boşanma sebebi (talebi) evlilik birliğinin temelinden sarsılmasıdır. Davacı erkeğin dayandığı boşanma sebebi (talebi) zina ve evliliğin temelinden sarsılmasıdır. Aile Mahkemesi yargıcı, kocanın kadın eşe fiziksel şiddet uyguladığını ve zora dayalı cinsel ilişkide bulunduğunu, görücü usulüyle evlendirildiklerini tarafların kısmi ikrarından, tanık beyanlarından öğrenir. Öte yandan kadın eşin, kocasıyla arasında herhangi bir bağ olmaması nedeniyle başkasıyla duygusal ve cinsel ilişkiye girdiği de davacı koca tarafından iddia edilir. Aile Mahkemesi yargıcı, davanın hukuki nitelendirmesinde tarafların beyanlarının veya ikrarlarının olguların varlığını ispat ettiğine ve delillerin beyanları/ikrarları desteklediğine vicdanen kanaat⁶⁵ getirir. Hükmünü, MK m.184’e uygun bir şekilde, -taleplerin dayandığı sebeplere değil- vicdanen kanaat getirdiği hukuki nedenlere dayandırır: “Tüm dosya kapsamı ile tanık beyanları birlikte değerlendirildiğinde taraflar arasında müşterek hayatı temelinden sarsacak derecede ve birliğin devamına imkân vermeyecek nitelikte bir geçimsizlik mevcut ve sabit olmakla olayların akışı karşısında bu şartlar altında eşleri birlikte yaşamaya zorlamanın artık kanunen mümkün görülmemesine ve de evlilik birliğinin devamında taraflar ve toplum (kamu) için bir fayda kalmadığı anlaşıldığına göre, tarafların MK m.166/1 gereğince davanın kabulü ile şiddetli geçimsizlik nedeni ile boşanmalarına karar verilmiştir.”⁶⁶ O halde Yargıtayın ‘kanaatini’ düzeltelim: MK m.184’e göre, yargıcın boşanma davasındaki talep, delil ve beyanların yorumunda geniş bir takdir yetkisi vardır, takdir yetkisini de hakkaniyete (MK m.4) uygun kullanması gerekir.⁶⁷

⁶⁴ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, Esas: 2017/2992, Karar: 2017/8145. Aile Mahkemesinin kararına konu çekişmeli boşanma davasında, davacı tarafın dilekçesine atfedilen MK m. 161’e -zina talebine- ilişkin bir açıklama yok. Davacı tarafın zinaya ilişkin boşanma talebini Yargıtayın bozma gerekçesinden öğreniyoruz.

⁶⁵ Hukuk yargılamasında veya boşanma davasında “vicdani kanaat”ten ne anlaşılması gerektiğini tartışmak şimdilik bu makalenin sınırlarını aşıyor.

⁶⁶ Erzurum 2. Aile Mahkemesi, Esas: 2014/119, Karar: 2015/698.

⁶⁷ Medeni yargılama usulünde yargıç, tarafların talepleriyle bağlıdır, fakat tarafların subjektif haklarına ilişkin taleplerinin dayandığı somut olayı hukuken nitelendirmek bunun dışındadır. Dava dilekçesinde gösterilen iki farklı hukuki sebep ya da talepten hangisine göre yargılama yapılacağına, vakıaların hukuken nasıl nitelendirileceğine, iddianın ispatına yönelik delillerin taleple –hukuki sebeple- nasıl ilişkilendirileceğine; yani talep edilenin hukuken ne şekilde sonuçlanacağına karar verme yetkisi yargıcındır. Şayet Yargıtay “talep sonuçla bağlılık”la (“zina hukuki sebebine dayalı boşanma isteği hakkında olumlu ya da olumsuz bir hüküm kurulması gerekirken”), Aile Mahkemesinin gerekçesinde, ‘zina iddiası ispatlanamamıştır’ ya da ‘zinaya dayalı boşanma talebinin reddi gerekir’ gibi ifadelerin usul hukuku gereği (HMK m. 26) açıkça beyan edilmesi gerektiğini iddia ediyorsa, bozma kararı hukuka uygun kabul edilebilir. Ne var ki Yargıtay, Aile Mahkemesinin neden özel boşanma sebebini tercih etmediğini, tersinden ifade edelim, neden genel boşanma sebebini tercih ettiğini sorguluyorsa, bozma gerekçesi, talep, beyan ve delillerin serbestçe ve vicdanen takdir edilmesine ilişkin MK m. 184’teki özel yargılama usulüne aykırıdır. Nitekim MK m. 184, boşanma yargılamalarında yargıca, tarafların iddia ve taleplerine ilişkin sundukları delilleri, olguların ispatı şeklinde yorumlama değil “serbestçe takdir etme” yetkisi tanır. Buna göre Yargıtayın gerekçesi, Aile Mahkemesinin somut olayın bütün özelliklerini dikkate alarak talep ve delilleri vicdanen kanaat getirdiği hukuki sebeplere göre yorumlama yetkisini yok sayar. Aile Mahkemesi boşanmanın hukuki sebebini zina talebi/iddiası yerine evlilik birliğinin temelinden sarsılması talebine göre belirlediğinde, “taleple bağlılık” ilkesine hâlâ riayet etmektedir. Zira yargıcın, –somut olayı ve delilleri

Kadın zinası ile koca şiddeti arasında kendinden menkul bir yorumla kusur hiyerarşisi icat eden Yargıtayın, vakayı adiyeden koca şiddetini vakayı adliyeye devşirme sınırlarının sınır tanımayan hukuk-dışılığını yukarıdaki gibi hüsniyetle yorumlamanın da bir sınırı vardır. Zira Yargıtayın koca şiddetini kadının kişilik haklarının ihlali saymayıp kadının zinasını kocanın kişilik haklarının ihlali sayan aşağıdaki kararı, hüsniyete sığdıramayacak kadar hukuki şiddet yükklüdür: “Mahkemece davacı kocanın şiddet uyguladığı, davalı kadının da zinası nedeniyle taraflar eşit kusurlu kabul edilerek MK m.161 uyarınca tarafların boşanmalarına karar verilmiş ise de (...), boşanmaya sebep olan olaylarda davalı kadın ağır kusurlu olup, kadının eylemi davacı kocanın kişilik haklarına saldırı niteliğindedir. O halde koca yararına uygun miktarda manevi tazminata (MK m.174/2) hükmedilmesi gerekirken, reddi doğru olmayıp bozmayı gerektirmiştir.”⁶⁸

Kocanın manevi tazminatı hak ettiğini ilan eden Yargıtaya “neye istinaden” sorusunu sormak hüsniyetin değil naifliğin tezahürü olurdu hiç şüphesiz. Yargıtayın kadın zinasını koca şiddetinden daha ağır “ahlaki kusur” görerek yoktan var ettiği kusur hiyerarşisinin ataerkil düzen yanlılığı, hukuki şiddeti sürekli dolaşıma sokarak kurumsallaştırır.

IV. SONUÇ

“Gayri meşru cinsel ilişki” ataerkil sembolik düzenin düzenleyici normudur. Zina, kadına erkek özne karşısında “tabi” ya da “ikincil” konum bahşeden ataerkil sembolik düzeni yapılandıran bir toplumsal cinsiyet normudur. Zinayı kayıt altına alan hukuki normlar ve yorumlar, kadının ataerkil sembolik düzendeki konumunu sonu gelmez bir şekilde sabitler. Başka bir deyişle, boşanma gerekçesi zina, ataerkil sembolik düzen normlarından soyutlanarak, toplumsal cinsiyet körü hukuki bir kavram gibi yorumlanmaz. Mahkeme ya da yargıç zinayı ve kadını, hukuk düzeninin kendine biçtiği kural ve ilkelere göre değil zinanın toplumsal/sembolik anlam ağıyla birlikte yorumlar. Nitekim Yargıtayın koca şiddetini “hoş gören”, kadın zinasını “hor gören” mesnetsiz yorumları, eril tahakkümün hukuki mahfazasıdır. Yorum, hukuki hoyratlığın sınırlarında eril şiddet biçimlerini bir yandan muhafaza eder, diğer yandan yeniden üretir.

Makalenin iddiasını hatırlatıp “olması gereken”i sonuca bağlayalım. Kadının özerk özneliğine yer açmanın öncelikli yolu, Medeni Kanundaki zina maddesinin kaldırılmasıdır. Zira aileye ya da evliliğe yüklenen hukuki değerlerin varlık zemini, zinanın ispatlanması için her türlü delilin gayri meşru araçlara başvurularak elde edilmesini mazur gören Aile Mahkemeleri ve Yargıtayın içtihatlarıyla parçalanır. Zina yargısı, tarafların iddialarının ispatı için özel hayatın gizliliğini ihlal ederek aleyhlerine delil toplamalarının, aile içi mahremiyetlerini fütursuzca ortaya dökmelerinin hukuki gerekçesi haline getirilir. Zinanın ispatına yönelik delilleri elde etme amacının mübah kıldığı ahlaka aykırı araçlara başvuran boşanmanın tarafları, hukuk marifetiyle hukuka aykırı davranmaya zorlanmaktadır. O halde hukukun söylediği gibi özerk ve eşit özne kurgusuna sadık bir düzen olması, kusur-temelli boşanma yargılamasından topyekün vazgeçilmesine bağlıdır.

maddi hukuk çerçevesinde değerlendirerek- davacı tarafın iki talebinden birine hukuki sonuç bağlaması, diğer talebin/iddianın (zinanın) neden hükme esas alınmadığını da gerekçelendirdiği anlamına gelir. Bkz.; MERİÇ, Nedim: “Medeni Yargılama Hukukunda Tasarruf ve Taleple Bağlılık İlkesinin Kapsamı ve Bazı Güncel Kararların Değerlendirilmesi”, S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Mihbir Özel Sayısı, 4/2, 2014, ss.39-40.

⁶⁸ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi (Boşanma), Esas: 2013/23053, Karar: 2014/7166. Ayrıca bkz.; bu makale, s.13.

KAYNAKÇA

- BOURDIEU, Pierre: Eril Tahakküm, çev. Bediz Yılmaz, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2018.
- BUTLER, Judith: “Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, çev. Begüm Kovulmaz, Cogito, (Feminizm), Sayı: 58, Bahar 2009.
- BUTLER, Judith: Undoing Gender, Routledge, New York and London, 2004.
- BUTLER, Judith: “Olumsal Temeller: Feminizm ve Postmodernizm Sorusu”, içinde Çatışan Feminizmler, Felsefi Fikir Alışverişi, çev. Feride Evren Sezer, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- BUTLER, Judith: “Dikkatli Bir Okuma İçin”, içinde Çatışan Feminizmler, Felsefi Fikir Alışverişi, çev. Feride Evren Sezer, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.
- BUTLER, Judith: Cinsiyet Belası, Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2019.
- COVER, Robert M.: “The Supreme Court 1982 Term, Foreword: Nomos and Narrative”, Harvard Law Review, 97(4), 1983-1984.
- COVER, Robert M.: “Şiddet ve Söz”, içinde Şiddetin Eleştirisi Üzerine, Aykut Çelebi (hazırlayan ve sunuş), çev. Ferit Burak Aydar, Metis Yayınları, İstanbul, 2010.
- CROIX, Geoffrey Ernest Maurice De Ste.: Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi, çev. Çağdaş Sümer, Yordam Yayınları, İstanbul, 2016.
- DEMİR, Esra: “N.Ç. Davası: Tecavüze Razı Olmak ve Kadınların Ahlakı”, içinde Mehmet Akad’a Armağan, Bihterin Dinçkol (ed.), Der Yayınları, İstanbul, 2012.
- DOĞAN, Recep: Namus, Töre ve Eril Şiddet, Ütopya Yayınları, Ankara, 2016.
- EMBER, Carol R./EMBER, Melvin: Encyclopedia of Sex and Gender, Springer, 2014.
- FRICKER, Miranda: Epistemic Injustice, Power&Ethics of Knowing, Oxford University Press, Oxford, New York, 2007.
- FRICKER, Miranda: “Forum On Miranda Fricker’s Epistemic Injustice: Power and The Ethics of Knowing”, Theoria 61, 2008.
- GÜNEŞ, Fatime: “Feminist Kuramda Ataerki Tartışmaları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27(2), 2017.
- HAMZAOĞLU, Mehtap/KONURALP, Emrah: “Türk Hukuk Sisteminin ‘Namus’la İmtihanı: Ulusal Mevzuat ve Uluslararası Düzenlemeler Açısından Namus Cinayetleri”, Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, 2(2), 2018.
- KİA, Rukiye Akkaya: “Hukukun Kadına Bakışı: Ergen ve Eşit Olmama Hali”, EÜHFD, XIII(1-2), 2009.
- LACAN, Jacques: Fallus’un Anlamı, çev. Saffet Murat Tura, Afa Yayınları, İstanbul, 1994.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: Yapısalcı Antropoloji, çev. Adnan Kahiloğulları, İmge Yayınları, Ankara, 2012.
- MACKINNON, Catharine A.: “Foreword”, içinde Sexual Politics, Kate Millett, Columbia University Press, New York, 2016.
- MERİÇ, Nedim: “Medeni Yargılama Hukukunda Tasarruf ve Taleple Bağlılık İlkesinin Kapsamı ve Bazı Güncel Kararların Değerlendirilmesi”, S.D.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Mihbir Özel Sayısı, 4(2), 2014.
- MEZGER, Fritz: “The Origin of a Specific Rule on Adultery in the Germanic Laws”, Journal of The American Oriental Society, 68(3), 1948.
- SPIVAK, Gayatri Chakravorty: Madun Konuşabilir mi?. çev. Dilek Hattatoğlu-Gökçen Ertuğrul-Emre Koyuncu, Dipnot Yayınları, Ankara, 1999.
- STEWART, James/FLOYD, Edward/DZİOBON, Rebecca: Family Law in the UK (England and Wales): Overview, Global Guide, 2017. <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com>. (Erişim: 07.02.2020).
- TUĞ, Başak: “Ottoman Women as Legal and Marital Subjects”, içinde The Ottoman World, Christine Woodhead (ed.), Routledge Press, London, New York, 2012.
- TURA, Saffet Murat: “Önsöz: ‘Olmak’ta Eksik’ Lacan’da Kastrasyon ve Narsizm”, içinde Fallus’un Anlamı, Afa Yayınları, İstanbul, 1994.
- TURNER, David M.: Fashioning Adultery, Gender, Sex and Civility in England 1660-1740, Cambridge University Press, 2004.
- WEINSTEIN, Jeremy D.: “Adultery, Law, and the State: A History”, Hastings Law Journal, 38(1), 1986.
- YAMAN, Melda: “Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası, ‘Eski’ Ataerki’den Ataerki Kapitalizme”, Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 2012.
- YU, Eliza B.: “Adultery: Inequality in the Rule of Law?”, <https://www.academia.edu/32883225/> (Erişim: 07.02.2020).
- UYGUR, Gülriz/ÖZDEMİR, Nadire: Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, Gülriz Uygur ve Nadire Özdemir (ed.), Seçkin Yayınları, Ankara, 2. Baskı, 2019.
- <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/zina> (Erişim: 20.04.2020).
- <https://www.oxfordreference.com>. (Erişim: 03.04.2020).